

IHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

KELĀBĀZĪ'NİN HADĪS ANLAYIŐI VE SŪNNET YORUMU*

KELABAZI'S HADITH MENTALITY AND HIS SUNNAH INTERPRETATION

İbrahim TOZLU

Dr. Öğretim Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis
Anabilim Dalı,

orcid.org/0000-0003-2540-8136, e-mail: itozlu@erzincan.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 14 Haziran 2019/ 14 June 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 21 Ocak 2020 / 21 January 2020

Yayın Tarihi / Published: 22 Ocak 2020 / 22 January 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak - Bahar/ January – Bahar 2020

Cilt / Volume:6 Sayı / Issue: 1 Sayfa / Pages: 404-424

* Bu çalışma, Gaziantep'te tertip edilen İKSAD 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde (2018) "Kelābāzī ve Sünnet Savunusu" adıyla sadece özeti bildiriler kitabında yayınlanmış sözlü tebliğın, makāle formatında yeniden düzenlenmiş şeklidir.

Öz

Kütüb-i Sitte hadîs imamlarından kısa süre sonra Buḥâra'da yetişen Kelâbâzî (ö. 380/990), hadîslerle temellendirdiği görüşleriyle tanınan önemli bir muhaddis ve sûfî âlimdir. Kur'ân ve hadîslerden çıkarttığı yorumlarıyla, dînin zâhir ve bâtın hükümleri olarak adlandırılan mânevî hayat tarzını tasavvuf adıyla incelemektedir. Sünnetin ihyâsı adıyla temellendirdiği görüşlerini *et-Ta'arruf* ve *Me'âni'l-aḥbâr* adlı iki önemli eserde toplamıştır. Her iki eser, Hz. Peygamberin (a.s) uygulamalarından yola çıkarak İslâm düşüncesine hadîslerle ışık tutmaktadır. Kelâbâzî'nin mezkûr eserlerindeki hadîsler incelendiğinde onun bir sünnet yorumu yaptığı görülür. Bu çalışmada, yaşadığı dönemin karakteristik özelliği de dikkate alınarak Kelâbâzî'nin, hadîsi nasıl yorumlamaya gayret ettiği vurgulanacaktır. Hadîslerle irtibatlandığı görüşleri bazı örneklerle analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sünnet, Kelâbâzî, Hanefî, Mâturîdî, Yorum.

Abstract

Kelâbâzî (d. 380/990), who grew up in Bukhara shortly after the hadith imams of Kutub-i Sitte, is an important muhaddis and Sûfî scholar known for his views based on hadiths. With his interpretations from the Qur'an and hadiths, he examines the spiritual life style of religion called tasawwuf (Islamic mysticism). He collected his views in two important works called *et-Ta'arruf* and *Me'âni'l-aḥbâr*. Both works shed light on the Islamic thought through hadiths based on the practices of the Prophet (pbuh). When the hadiths in Kelâbâzî's aforementioned works are examined, it is seen that he made a Sunnah interpretation. In this study, it will be emphasized how Kelâbâzî strives to interpret the hadith by taking into account the characteristic feature of the period he lived. The views connected with the hadiths will be analyzed with some examples.

Keywords: Sunnah, Kelâbâzî, Hanafî, Mâturîdî, Interpretation .

Giriş

(Hz. Peygambere (a.s) İtaat, Sünnete Bağlılık ve Hadislerin Yorumlanması)

Kur'ân-ı Kerîm, son dinin tebliğinde Hz. Peygambere (a.s) itâati zikrederken ona tâbî olunmasını (ittibâ) gerekli kılmıştır. Örneğin “*Senin yöneldiğin yeri (Kâbe'yi) biz ancak Peygamber'e uyanı, ökçeleri üzerinde geri döndenden ayırdetmemiz için kible yaptık.*”¹ meâlindeki ayette مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ “Resûle tâbi olanlar” ifadesiyle Son Peygamber’e itaat ve hayat tarzına (sünnet) bağlılığın önemi vurgulanır. Zira kible, ibadet için müminlerin yöneldiği bir mabed, namaz ise onun ümmetine öğrettiği ibadet şeklidir. Aşağıda bu itaatın önemini özetle zikredip hadislerin yorumlanması sürecine kısaca değinmek isteriz:

1. Hz. Peygamber’e (a.s) İtaat ve Kapsamı

Allah Teâlâ “Peygamber'e itaat eden, Allah'a itaat etmiş olur”², “Peygamber size neyi verdiyse onu alın”³ ve “Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mümin erkek ve hiçbir mümin kadın için tercih kullanma hakkı yoktur”⁴ buyurmakla Hz. Peygamberin (a.s), dinî tebliğdeki yerini beyan etmektedir. Bu, Hz. Peygamberin (a.s) dine dair hususlarda ümmetine rehberlik etmesi ile ilgilidir. Dinde, onun rehberliğine iman asıldır. Kur'ân'da onun hükmüne rıza göstermek, “Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.”⁵ meâlindeki âyette tam bir teslimiyetle tavsif edilmiştir. Zira Hz. Peygamberin (a.s) sözleri ile hayat tarzının doğru şekilde bilinmesi, Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında en önemli kaynaktır. Nitekim “Ey inananlar! And olsun ki, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok anan kimseler için Resûlullah (Allah'ın Elçisi) en güzel örnektir.”⁶ ayetinde olduğu gibi birçok yerde Hz. Peygamberin (a.s) örneği bu bağlamda ele alınabilir.

Hz. Peygamberin (a.s) hayat tarzıyla (sünnet) İslâm, daha iyi anlaşılmuştur. Bu yüzden sünnet; önceki ümmetlerden farklı olarak sahâbe ve sonraki nesiller tarafından muhafaza edilerek nesilden nesile intikal etmiştir. Dinin korunmasında ve yayılmasında (intişâr) önemli bir konuma sahip olmuştur. Daha önce pek çok resule belgeler ve kitaplar verildiğini beyan ederken Kur'ân'da Hz. Peygamber'e (a.s) örneğin لَتَتَّبِعَ النَّاسُ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ “İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için”⁷ şeklinde hitap edilmesi ayrıca üzerinde durulması gereken bir husustur. Zira Peygamber'den maksat, dinin anlatılmasında sadece vahyi alıp anlatmak değildir. Aynı zamanda vahyin hem kendi hem de iman edenlerin hayat tarzında yaşatılması asıldır. Nitekim Kur'ân, ashabın âyetler hakkında ihtilâfa düştüklerinde Hz. Peygamberin (a.s) sünnetine başvurmalarını istemektedir: “(Ey Resulüm!) Biz, sana bu kitabı (Kur'anı) sırf hakkında

¹ el-Bakara, 2/143.

² en-Nisâ, 4/80.

³ el-Hasr, 59/7.

⁴ el-Ahzâb, 33/36.

⁵ en-Nisâ, 4/65.

⁶ el-Ahzâb, 33/21.

⁷ en-Nahl, 16/44.

*ibtılâfa düşüklere şeyi insanlara açıklaman için ve iman edecek topluma bir hidâyet, bir rahmet olsun diye indirdik.*⁸ Dolayısıyla Peygamber'e itaat, Kur'an'ın daha iyi anlaşılması kapsamındadır. Hadisler ise her dönem yoruma açıktır.

2. Sünnete Bağlılık

Hadis âlimleri Hz. Peygamber'in (a.s) sözlerini, fiillerini ve takrîrlerini bir bütün olarak ele alır ve kendisinden rivâyet edilen sahih haberlerin her birine sünnet adını verir.⁹ Bu verilerde sünnetin çerçevesi çizilirken Hz. Peygamberin (a.s) bizzat yaptıkları ile ashâbına öğrettiği davranışlar "sünnet" içine girmekte ve sahâbe, sünnetin daha sonraki nesillere aktarılmasından sorumlu tutulmaktadır. Burada şu sahih hadisler hatırlanabilir: *"Kim güzel bir âdet (sünnet-i hasene) başlatırsa kendisine hem o güzel davranışın karşılığı hem de kıyamete kadar onu örnek alan kimselerin sevabı verilir. Aynı şekilde yine kim kötü bir âdet başlatırsa kendisine hem o davranışın hem de kıyamete kadar onu örnek alan kimselerin günahı yüklenir."*¹⁰ *"Benim ve benden sonraki râşid halîfelerin sünnetine uyun."*¹¹ *"Sizce iki şey bıraktım, onlara tutduğunuz sürece sapmazsınız: Allah'ın kitabı ve peygamberinin sünneti."*¹² *"Sünnetimden yüz çeviren benden değildir."*¹³

Hadis kaynaklarının birçoğunda sünnete bağlılıkla ilgili hadisler "ittibâ 'u's-sünne" ve "el-i 'tisâm bi's-sünne" başlıkları altında incelenmiştir. Bu örneklerin kimisinde Ebû Bekir'in sünneti, Ömer'in sünneti ile Müslümanların sünnetinden bahsedilirken¹⁴ kimisinde sahâbede görülen örnek davranışlar, namaz, i'tikâf gibi uygulamalar söz konusu olabilmektedir.¹⁵

Hz. Peygamberin (s.a.s) âhirete irtihâliyle başlayan süreçte Müslümanlar, farklı kültürlerle irtibâta geçmiş, fetihlerin de etkisiyle İslâm dini yeryüzünün birçok yerine yayılmıştır. Son dinin intişârında hiç kuşkusuz Sahâbe ile onlardan dini (sünneti) devralan tâbiûn neslinin üstün gayretleri olmuştur. Sahâbe, İslâm'ı Hz. Peygamberden (a.s) nasıl öğrenmişse o şekilde anlatmaya çalışmıştır. Sonraki nesiller de öğrendikleri bu uygulamaları kendilerinden sonrakilere aktarırken sünneti anlamayı ve uygulamayı esas almıştır. Hiç kuşkusuz sahabe devrinden intikal eden az da olsa bazı yazılı vesikaların sahabe sonrası nesillere intikal etmesi, rivayetlerin önce şifâhî yollarla tedvin edilmesi ve yazılı metinlere geçirilmesi gibi bir süreç gerektirmiştir. Kütüb-i sitte adıyla meşhur âlimlerin yaşadığı tasnif döneminin "altın çağ" olarak nitelenmesi bu yüzden ayrıca önem arz eder.

⁸ en-Nahl, 16/64.

⁹ İbn Cemâ'a, Ebû 'Abdillâh Bedrüddîn Muḥammed b. İbrâhîm b. Şa'dillâh el-Kinânî el-Ḥamevî, *el-Menbelü'r-revî fî Muḥtasarı 'Ulûmî'l-badîs*, thk. Muḥyiddîn 'Abdurrahmân Ramadân, (Dimaşk: Dâru'l-fikr, 1406/1985), 41.

¹⁰ İbn Mâce, "Muḥaddime", 14.

¹¹ Ebû Dâvûd, "Sünnet", 5.

¹² Muvatta', "Kader", 3.

¹³ Buḥârî, "Nikâh", 1; Müslim, "Nikâh", 5.

¹⁴ Buḥârî, "Eḍâhî", 1; Nesâî, Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Alî, *es-Sünenü'l-kübra*, thk. Ḥasen 'Abdülmün'im Şiblî, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001),10: 257 (11427); İbn Ḥuzeyme, Ebû Bekir Muḥammed b. İshâk es-Sülemî en-Nisâbü'rî, *es-Sahîh*, thk. Muḥammed Mustafâ el-'Azamî, (Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1424/2993), 1: 701 (1465).

¹⁵ Buḥârî, "Ezân", 145; Muvatta', "İ'tikâf", 3.

3. *Sünnet ve Yorum*

Dinin esaslarını Sahâbeden alan nesil (Tâbiûn), nâslara ilişkin yorumlarıyla dikkat çekmiş, gerek uygulama (amel-fıkıh) gerekse inanç esaslarına (i'tikâd) dair önemli görüşleriyle Müslümanlar üzerinde etkili olmuştur. Örneğin ticârî faaliyetler ve fetih hareketleri gibi bazı sebepler Müslüman olmayan toplumlarla münasebeti kaçınılmaz kılmış hatta bu durum, örf ve âdetlerle Hz. Peygamberin (a.s) sünnetinin zaman zaman karıştırılma ihtimalini gündeme getirmiştir. Bu yüzden hadislerin rivâyeti, Kur'ân ve Sünnetin metodolojik olarak ele alınmasına sebep olmuştur.

Hicrî ilk asırda Sahâbenin varlığıyla eksikliği pek hissedilmeyen sünnete dâir şifâhî bilgiler (rivâyetü'l-hadîs), giderek sayıları azalan sahâbe sayısı ile farklı bir boyut kazanır. Ömer b. Abdülazîz'in emriyle ilk defa resmî anlamda İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) riyâsetindeki ilmî bir heyetle hadisler tedvîn edilmeye başlanır. Bu süreçte ez- Zührî, sahâbe ve Emevî halifeleriyle çok sıkı irtibât halindedir. İlmi (sünneti) kayıtlara geçirmekle öne çıkmaktadır. Kırk beş yılı aşkın bir süre hadislerin tedvîniyle meşgul olduğu bilinir.¹⁶

Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Evzâ'î (ö. 157/774), Leys b. Şa'd (ö. 175/791), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Ebû Yûsuf (ö. 182/798), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805), Şâfi'î (ö. 204/820), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi pek çok İslâm âlimi gerek rivâyet gerekse uygulamada sünnet ve sünnet olmayan uygulamaları birbirinden ayırt etme gayreti içinde olmuştur. Kur'ân ayetleri yanı sıra hadislerle istinbâtı konu edinmiştir. Nitekim Şâfi'î, *er-Risâle* adlı eserinde Hz. Peygamberin (a.s) sünnetini teorik olarak tespit ederken Mâlik, Medine ehlinin uygulamalarını esas kabul etmiştir. Ebû Hanîfe ise pratik hayatta gördüklerinde kıyası daha ziyâde öne çıkartmak suretiyle (ehli re'ÿ) problemleri çözüme eğilimindedir. Burada altı çizilmesi gereken konu şudur: Bu süreçte daha ziyâde fakîhler, tedvîn döneminde sâbit olduğu kesinlik kazanmayan hadislerin tesbîtiyle alâkalı tartışmalar yapmıştır. Hz. Peygamberin (a.s) dindeki otoritesiyle ilgili bir iddiâ içine girmemişlerdir. Çünkü bu durum, sünnetin bağlayıcılığıyla alakalı bir takım teori ve usulleri ortaya çıkartması anlamında önemli görülmüştür.

Kur'ân-ı Kerim lafız olarak vahye dayandığı için "Metlûv" kabul edilir. Sünnetin lafzı ise Kur'ân ayetleri gibi vahye dayalı olmayıp manâsı vahiy eseridir. Bu yüzden vahy-i gayri metlûvv denilir. Bu bakımdan sünnetin lafzı, ayetlerle aynı tutulmamıştır. Bilakis sahâbe başta olmak üzere daha sonraki nesillere sünnetin intikâli, rivâyetin sıhhati ile önem kazanmıştır. Hz. Peygamberin (a.s) sünneti; sözleri (kavl), tutum ve davranışları (fiil) ile şâhit olduklarını tasdik ettiği (takrîr) olmak üzere üç ayrı grupta ele alınmıştır. Bu, rivayetinin yapısıyla alâkalı bir tasnîftir.

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Buḥârî, "İlim", 34; Dârimî, "Muḳaddime", 43; Ḥatîb Bağdâdî, Ebûbekir Ahmed b. 'Alî b. Sâbit, *Taḳyidü'l-İlim*, thk. Yusuf el-Üş, (Beyrüt: İhyâ's-sünne, 1369/1949), 106-107. Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Siyeru 'â'lemi'n-nübela*, thk. Şu'ayb el-Arnâud, (Beyrüt: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 5: 337 vd.

Hz. Peygamberin (a.s) sünneti daha ziyâde haberi vâhidler aracılığıyla nakledilmiştir. Mütevâtir olanlar buna oranla daha azdır. Dolayısıyla haber-i vâhid özelliği taşıyan hadisler, gerek rivâyet gerekse içerdiği hüküm itibâriyle farklılık arz eder. Delil kabul edilirken (istidlâl) bazı karîneler aranır. Hz. Peygamberin (a.s) hem beşer hem de vahye muhâtap nebî olma özelliklerini¹⁷ dikkate alan âlimler, dîni bir vecîbe gerektiren sünnet ile vücûb gerektirmeyenleri birbirinden ayırt etmişlerdir.

Kur’ân ve Sünnetin bir bütün olarak alınması dinde esastır. Kur’ân’da açıkça beyân edilmeyen hükmü îzâh etmek öncelikle Hz. Peygamberin (a.s) görevidir. Bu sebeple vârid olan bir hadîsin Kur’ân’ın beyanı ile çelişmemesi gerekir. Kimi zaman sünnet; örneğin “*Ey imân edenler! Mallarınızı aranızda bâtil yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rızâ ile yapılan ticâretle olursa başka...*”¹⁸ âyetinde olduğu gibi, “*Rızâsı olmadan bir müminin malı bir başkası için helâl değildir*”¹⁹ hadisiyle Kur’ân’ın bir âyetini teyit edebilir. Yine “*Namazı kılın*”²⁰ âyetini açıklayan “*Beni namaz kılarken nasıl gördüyseniz o şekilde siz de namaz kılınız.*”²¹ hadisinde görüleceği üzere Kur’ân’daki mücmel/müşkil bir lafzı (veya hükmü) beyan edebilir. Ancak Kur’ân’da hükmü yer almayan fitır sadakası, vitir namazının kılınması, nineye miras hakkı tanınması gibi konularda sünnetin delil alınması fakihler tarafından hükümlerin bağlayıcılığı anlamında tartışılmıştır.

Hz. Peygamber’den (a.s) bize ulaşan sünnetin bizâtihî ona ait oluşu, haberin sıhhati ile ilgili bir usûldür. Bu konuda hadîs âlimleri, haberin naklinde nakledenin mevsûkiyetini esas alır. Kelâm ve fıkıh usûlünde hadîsin sıhhati farklı metodoloji ile değerlendirilir. Bu durum, hadîsin haber değeriyle ilgili bir meseledir. Hz. Peygambere (a.s) nisbet edilen hadîsin kesin bilgi ifade edip etmemesiyle alakalıdır. Hz. Peygamber’e isnad edilen bazı hadisler, örneğin fıkıh ilminde icthad farklılıklarına sebep olduğu gibi ehl-i tasavvuf arasında da farklı yorumların yapılmasını beraberinde getirmiştir.

İşte bu makâlede, toplumsal hayatı daha ziyâde hadislerle temellendirmenin öne çıktığı hicrî IV. Asrın İslâm âlimlerinden Kelâbâzî (ö. 380/990), bir hadis yorumcusu vasfıyla incelenecektir. Zira Kelâbâzî’nin yaşadığı dönemde, hadîsleri konularına göre tasnîf eden Müsned ve Muşannef türü eserler ile hadîslerin rivâyeti neredeyse kemâl seviyeye ulaşmıştır. Hadîs ilminin altın çağı “Tasnîf Devri” sona ermiştir. Ancak tasnîf edilen eserler rivâyet bağlamında henüz tam manasıyla olgunluk çağında değildir. Çünkü “metnin bir nüshasını yazmak”²² anlamına gelen istinşâh faaliyetleri devam etmekte ve buna bağlı olarak tenkîd faaliyetleri dikkat çekmektedir. Örneğin Kelâbâzî’nin muâsırı Dâreketnî (ö. 385/995), Buḥârî (ö. 256/870) ile Müslim’in (ö. 261/875) *es-Şahîb*’leri (nüshaları) hakkında *el-İlzmât ala’s-Şahîhayn* ile *Kitâbu’t-tetebbu* ‘ adlı eserinde görüleceği üzere bazı tenkîtlere yapmıştır. Hiç

¹⁷ Bkz. el-Kehf, 18/110; el-Fuṣṣilet 41/6.

¹⁸ en-Nisâ, 4/29.

¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5: 72.

²⁰ el-Bakara, 2/ 43.

²¹ Buḥârî, “Ezân”, 18.

²² İbn Manzûr, Ebü’l-Faḍl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî, *Lisânu’l-arab*. 3: 61, 3. Baskı. Beyrut: Dâru Şâdir. 1414/1994.

kuşkusuz bu tenkîdler, rivâyetlerin olgunlaşması ve en güzelini tespit etme anlamındadır. Bu bakımdan Kelâbâzî devrinde, Hicrî I. Asırdan itibaren önem kazanan râvîlerin cerh ve ta'dîli tekâmül sürecinde olup hadîs ilmi gerek rivâyet gerekse dirâyet yönüyle yükseliş hâlinindedir.

1. Kelâbâzî'nin Yaşadığı Dönem ve İlmî Kişiliği

1.1 Kelâbâzî'nin Yaşadığı Döneme Kısa Bir Bakış

“Tâcü'l-İslâm” lakabıyla anılan Kelâbâzî'nin biyografisi kitaplarında doğumu hakkında kat'î bilgi yoktur. *Meâni'l-ahbâr* adlı eserinin yazmaları ile ilgili yapılan bir çalışmada “sema kaydından yola çıkılarak” doğumunun 305/917 yılı olması muhtemel görülürken²³, bir diğer çalışmada isminin “Gülâbâdî” olduğu iddia edilmekte ancak mezkûr çalışmanın başlığında aynı isim “Kelâbâzî” şeklinde kabul edilmektedir.²⁴ Kelâbâzî, erken dönem İslâm âlimleri arasında kabul gören bir şahsiyettir; tasavvuf, hadîs, kelâm ve fıkıh alanında tanınmıştır.²⁵ Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657) Kelâbâzî'nin sûfî kimliğinden söz ederken 380/990 yılında vefat ettiğini zikretmektedir.²⁶

Kelâbâzî, Sünnî tasavvufun ilk kaynaklarını telif eden *el-Lumâ* müellifi Ebû Naşr Serrâc et-Tûsî (378/988), *Kütü'l-Kulüb* yazarı Ebû Tâlib el-Mekkî (386/996), *Tabakâtu's-Şüfîyye* sâhibi Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Sülemî (ö. 412/1021) ile aynı dönemin şahsiyetidir. Yaşadığı Mâverâünnehir bölgesinde Nisâbur, Horasan, Buhâra, Tirmiz İslâmî ilimlerin merkezi konumundadır. Aynı zamanda bu şehirler pek çok sûfî zevatın bulunduğu yerdir. Bölge, özellikle hadîslerin tasnîf edilmesiyle birlikte hicrî IV. Asırdan itibaren ilim, hikmet ve irfân merkezi haline gelmiştir. Hadîslerin rivâyetiyle birlikte gelişen hadîs usûlü ve ilimleri burada yetişen gerek muhaddis gerekse muhaddis sûfîler tarafından bilinmektedir. Muhaddis sûfîlerin tasavvufî konularda ele aldıkları hadisleri, hadîsçilerden farklı incelemeleri ve senede dair ricâl tenkîdine girmemeleri bu yüzdendir. Nitekim Kelâbâzî, Serrâc, Ebû Tâlib el-Mekkî gibi muhaddis sûfîler, bu sebeple ahlâkî konularda ve kişinin manevî terakkisi için elzem gördükleri hadîsleri ele alırken doğrudan yorumlamayı tercih etmişlerdir. Adı geçen muhaddis sûfîler, görüşlerini hadislerle temellendirirken her ne kadar diğer muhaddislerden ve ilim ehlinde taban tabana zıt bir yol takip etmeseler de işârî yorumları ve sûfî kişilikleri gereği rivâyetleriyle meşhur muhaddislerden ayrılmaktadır.

Uludağ'ın yapmış olduğu taksime göre İslâm toplumunda tasavvuf üç kısımda tezâhür etmektedir. İlki Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) ile başlayan ve Mâlik b. Enes'le (ö.

²³ Öteleş, Zeliha, “Kelâbâzî'nin Bahru'l-Fevâid/Me'âni'l-Ahbâr İsimli Eserinde Temel Tasavvufî Kavramlar”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (2017): 60.

²⁴ Karapınar, Fikret, “*Ebû Bekîr Muhammed b. İshâk el-Kelâbâzî'nin (v. 380/990) “Miftâhu Maâni'l-Abbâr Adlı Eserinin İlk 80 Vırağının Tabkik ve Tabrici”*”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1999.

²⁵ Uludağ Süleyman, “Kelâbâzî Muhammed b. İbrahim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25: 192-193.

²⁶ Kâtib Çelebi, Ebû'l-Hâc Mustafa b. Abdillâh el-Kuşantîni, *Keşfü'z-Zunun an esami'l-kütüb ve'l-fünun*, (Bağdad: Mektebetü'l-muşennâ, 1360/1941), 1: 81- 225.

179/795) zirveye ulaşan Selefi tasavvuf anlayışıdır. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ile öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) yaşadıkları devirde bu ekolün tasavvuf taraftarı olarak karşımıza çıkar. İkincisi felsefi tasavvuftur; bu düşünceye mensup olanlar İslâm'ın ruhuna aykırı bir yapılanma içine girmiştir. Zaman zaman aşırı Şii' ve Bâtınî akımlarla beslenmiştir. Sühreverdî el-Maktûl (ö. 587/1191), İbn 'Arabî (ö. 638/1240) gibi zatların –yaşadıkları dönemde- öne çıkarttığı bu tasavvuf düşüncesi, metafizik ve felsefi bir nazariyeden öteye geçememiştir. Zira felsefi tasavvuf te'vilsiz bir nâssa yatkındır. Keşif ve akla dayanarak te'vîl yolunu tercih etmektedir. Üçüncü grup ise Kelâbâzî (ö. 380/990) ve benzerlerinin savunduğu Sünnî tasavvuftur. Aşırı Şii' için, Kerrâmîliğin, Müşebbihe ve Mücessime'nin selef anlayışını akıl ve mantıkla koruma altına aldıkları anlayışa tepki olarak doğmuştur. Sünnî tasavvufun, Gazzâlî (ö. 505/1111) ile kemâl mertebesine ulaştığı söylenebilir.²⁷

1.2 Kelâbâzî'nin İlmî Kişiliği

Kelâbâzî'nin *et-Ta'arruf*unu orijinal nüshasıyla günümüz ilim dünyasına kazandıran Arthur John Arberry (ö. 1969), eserin tercümesine yazmış olduğu önsözde müellif hakkında çok az bilgi bulunduğunu söylemektedir.²⁸ Kelâbâzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Faḍl b. el-Abbâs el-Belhî (ö. 319/931) yanında fıkıh ilmini almıştır. Tevhîde dair görüşlere sahip Hanefî fakihlerinden kabul edilir.²⁹ Hocası Muhammed b. el-Faḍl aslen Belhîlidir. İmân ikrâr ile tasdikten ibârettir diyen Hanefîlerle aynı düşüncede olması Kelâbâzî'yi daha iyi anlamak için önemli görülebilir. el-Faḍl, Sûfîlerin sohbetlerinde yetişen, Sülemî (ö. 412/1021) ve Hücverî (ö. 465/1072) gibi zatların kendisinden övgüyle bahsettiği ilim ve istikâmet ehli bir kimsedir. Allah'ın emirlerine uymakta peygamberinin sünnetine en mükemmel şekilde tâbi' olmayı kabul etti bilinir.³⁰ Dolayısıyla Kelâbâzî'nin yetiştiği ilmî ortamın, Hanefî-Mâtûrîdî çizgide olduğu söylenebilir.

Kelâbâzî, Cüneyd Bağdâdî'nin (ö. 297/909) talebesi ve Hâkim Nisâbûrî'nin (ö. 405/1014) kendisinden hadis aldığı Fâris b. İsâ'nın (ö. 335/947)³¹ tasavvuf sohbetlerine devam etmiştir. Fâris b. İsâ, şatîyeleriyle tanınan Hallâc-ı Mansur'un (ö. 309/922) yanında yetişmiştir. Ancak sözlerine ilim ehli i'timât etmiştir. Kelâbâzî, hadîsi sened ve metin itibâriyle nakleden bir hadisçi kimliğinden ziyâde sûfî şahsiyetiyle tanınır. Ona göre metnin nâssa uygun olması yeterlidir. “Özellikle tasavvufî görüşleri ele aldığı *et-Ta'arruf*unda zikrettiği 60 hadîsin çoğunluğu Kütüb-i sitte rivâyetidir. *Meâni'l-ahbâr*'da yer alan 222 hadisin 168'i Kütüb-i Tisâ'da geçerken, kalanları ikinci derecedeki hadîs eserlerinde bulunmaktadır. Kelâbâzî ihlâs,

²⁷ Bkz. Uludağ, Süleyman, *Doğuş Devrinde Taşavvuf (Ta'arruf)*, (İstanbul: Dergâh Yayınları,1979): 17.

²⁸ Uludağ, *Doğuş Devrinde Taşavvuf*: 268.

²⁹ Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed 'Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh, *Fevâidü'l-behiyye*, ta'lik: es-Seyyid Muhammed Bedrüdîn Ebû Firâs, 1. Baskı. (Mısır: Matba'atü's-Se'ade. 1324/1906): 161.

³⁰ Demirci, Mehmet, “Muhammed b. Fazl el-Belhî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 529.

³¹ Hatîb Bağdâdî, Ebûbekir Ahmed b. 'Ali b. Sâbit, *Tarihü Bağdâd*, thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ, (Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye. 1417/1997), 12: 386 (6850).

riyâ, kibir, sabır, şükür, takvâ vb. konularında mümkün olduğunca sahih rivâyetlere yer vermekte ve tasavvufî görüşlerine dayanak bulmaya çalışmaktadır. Ancak vecd, yakîn, cem', fark, tefrid, tecrîd gibi tasavvufun temel kavramlarını hadislerle temellendirirken zorluk çektiği söylenebilir. Bu bakımdan Kelâbâzî'nin eserlerinde zikrettiği hadisler, sahâbe devrinden kendi dönemine kadar zühd ve takvâ sâhibi Müslümanlar tarafından –genel olarak kabul edilir vasıftadır. İlk dört asrın zühd ve tasavvuf anlayışını yansıtmaları bakımından önemlidir.”³²

Kelâbâzî (ö. 380/990); Abbâsî yönetiminde etkin olan Mu'tezile, Kaderiyye, Cehmiyye, Mürcie, Râfîda, Şîa' gibi Ehl-i bid'at'ın gerileme sürecine girdiği hicrî IV. Asrın şahsiyetidir. Kütüb-i Sitte imamlarından kısa süre sonra Buhâra'nın köylerinden Kelâbâz/Gülâbâd'da yetişmiştir. “Ehl-i bid'at”ın³³ kavram olarak hicrî III. ve IV. Asırda te'lîf edilen kimi eserlerde dile getirilmeye başladığı dönemin sonlarına doğru vefat etmiştir. Nitekim Kur'ân ve Sünneti (Nâss) yorumlamadan kabul eden selef âlimleri -hadislerde geçen tanımlamalarla ilgili rivâyetleri dikkate alarak- Cehmiyye, Havâric, Mürcie, Şîa', Kaderiyye, Mu'tezile gibi fırkaları ehl-i bid'at kabul etmiştir.³⁴

Abbasîler devrinde etkin olan Mu'tezile, hicrî IV. Asırda artık hız kaybetmiştir. Nitekim Ebu'l-Hasan Eş'arî'nin (ö. 324/935), hocası Ebû Ali el-Cübbâ'î'nin (ö. 303/916) etkisiyle gençliğinde tercih ettiği ve hocasıyla sıkça tartıştığı Mu'tezilî görüşleri benimsemekten vazgeçtiğini 300/912 yılı bir cuma gününde Basra Câmîi'nde ilân etmiştir. Eş'arî'nin nisbet edildiği Ehl-i sünnet yolunu benimsediği bilinmektedir.³⁵

Mu'tezile'nin aşırı akılcı yorumlarına tepki olarak İslâm toplumunda kabul görmeye başlayan Eş'arîlik, Mâtûrîdî (ö. 333/944) ile daha akılcı/yorumlayıcı görüşlerle dengelenmiştir. Bu nedenle Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) savunduğu Sünnî tasavvuf düşüncesinde, aynı dönemin şahsiyeti Mâtûrîdî'nin fikirlerini benimsemesi ve Hanefî mezhebine mensup oluşunun etkili olduğu dikkat çeker. Nitekim gerek *et-Ta'arruf*'u gerekse *Meâni'l-ahbâr* adlı çalışmalarının arkasında yoruma dayalı bir hadis anlayışı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Kelâbâzî, tahrir ettiği hadislerde ehli hadis gibi sened tenkîdine girmemiştir. Hadis yorumuna dair zikredeceğimiz örnekler dikkate alınırsa, metin yorumlarında Mâtûrîdî ve Hanefî çizgide ehli re'y gibi ilmî bir duruş sergilediği görülecektir. Onun bu yaklaşımında ehli tasavvufun, hadisleri lafızdan ziyâde mâna ile rivâyet etmesinin

³² Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*: 20.

³³ Mesela Buhârî'nin Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığına dair bidat ehli hakkındaki tartışmaları için bkz. Buhârî, *Halku ef'âli'l-ibâd*, thk. Abdurrahman Umeyre, (Riyâd: Dâru'l-meârif. 1398/1978), s.33.

³⁴ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis*, (Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1419/1999): 137.

³⁵ Bkz. İbn Hâlikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefayâtü'l-ayân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, thk. İhsan Abbas, (Beyrût: Dâru Sâdır, 1415/1994), 3: 211; Sa'dî, Hammâd b. Muhammed el-Ensârî el-Hazrecî, *Ebu'l-Hasen el-Eş'arî*, (Medîne: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye. 1394/1974): 62; Fettâh, İrfan Abdülhamit, “Eş'arî Ebu'l-Hasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11.444.

etkili olduğu düşünülebilir. Hatta Kelâbâzî'nin *Meâni'l-ahbâr*'daki rivâyetleri kendi senediyle aktarması, ehli hadîs çizgisinde –nâssı esas alan- ilmî bir üslûp olarak kabul edilebilir.

Dönemin ilim merkezi Buhâra'da yaşayan Kelâbâzî, aynı zamanda ilim meclislerine devam etmekle tanınmıştır. Dinî ilimlerin yanı sıra aklî ilimlerde de kendisini yetiştirmiştir. Cebr ilminin kurucusu Muhammed b. Musa Hârizmî'nin (ö. 232/847) *Kitâbü'l-Muhtasâr fî hisâbi'l-cebr ve'l-mukâbele*³⁶ adlı eserini okuduğu ve matematikle ilgilendiği bilinmektedir.³⁷ “Ben günde yüz defadan fazla tevbe/ istiğfar talep ediyorum”³⁸ hadîsini açıklarken Kelâbâzî'nin tekli ve çiftli sayıların yorumunu bu kitaptan alıntı yaparak açıkladığı görülmektedir.³⁹ Nitekim *et-Ta'arruf*'un mukaddimesinde Kelâbâzî, tasavvufun özünü kavrayamayan kişilerin çoğaldığını, gönüllerin tasavvuftan nefret ettiğini “ne ilim ne âlim kaldı” serzenişiyile dile getirmektedir. O, bu eserini kaleme alırken tasavvuf ehli birçok âlimin eserine başvurduğunu, sûfilerle söyleşi yaparak âdeta sorularla anket yaptığını söyler. İlim diliyle açıklanması mümkün olanları *et-Ta'arruf*'ta açıkladığını beyan eder.⁴⁰ Kelâbâzî, eserlerinde nâssa dayalı ancak yoruma açık şekilde tarif edebileceğimiz işârî hadîs yorumculuğuyla dikkat çekmektedir.

2. Kelâbâzî'nin Çalışmaları

Kelâbâzî'nin tasavvufî görüşlere daha ziyâde yer verdiği ve sûfilîği anlattığı *et-Ta'arruf* ile görüşlerini hadîslerle desteklediği ve bir nevî hadîs yorumculuğunda kendini takdîm ettiği hadîs şerhi *Meâni'l-ahbâr*'ı bugün elimizde mevcuttur.

2.1 *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*⁴¹

Erken dönem tasavvuf klasikleri arasında yer alan müellifin bu çalışması, Kelâbâzî'nin sûfî yönünü ve tasavvuf düşüncesini tanıtır. Gerçi Kelâbâzî'den önce tasavvufun meselelerine dağınık olarak yer veren Hâriş el-Muhasibî (ö. 243/857), Cüneydi Bağdâdî (ö. 297/909), Hallâc (ö.309/921) ile akrânî İbn Hafif (ö. 372/982) ve Nifferî (ö. 354/965) gibi birçok sûfî vardır. Ancak Kelâbâzî, tasavvufun meselelerini mezkûr eserinde ilk defa sistematik olarak ele almakla tanınmıştır.⁴²

Müellif, eserin mukaddimesinde gerçekten sûfî özelliğe sahip olmayıp tasavvufu suiistimal edenlerden rahatsızdır. İlim lisaniyla açıklamaya muvaffak olduğu hususları kaleme

³⁶ Ziriklî, Hayruddîn b. Maḥmûd b. Muḥammed 'Alî b. Fâris, *el-A'lam*, (Beyrût: Dâru'l-İlim lilmelâyîn, 1423/2002), 7: 116.

³⁷ Saklan, Bilal, *Ebubekir Muhammed el-Kelâbâzî ve Meânil Abbar*, s. 13, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1991), 13.

³⁸ Buḥârî, “Deavât”, 3; Tirmizî, “Tefsîru sûre”, 47; İbn Mâce, “Edeb”, 57.

³⁹ Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Buḥârî, *Baḥru'l-fevâid (Me'âni'l-ahbâr)*, thk. Muhammed Ḥâsen Muhammed Ḥâsen İsmâil, 1. Baskı. (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999): 351.

⁴⁰ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*: 20.

⁴¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1: 419; Keḥhâle, Ömer b. Rıdâ b. Muḥammed Râğîb b. 'Abdilgânî ed-Dımaşkı, *Mu'cemü'l-müellifîn Terâcimü muşannifîn-kütübi'l-'Arabîyye*, (Beyrût: Dâru ihyâ'it-türâsî'l-'Arabî. trs.), 8: 212.

⁴² Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*: 273-274.

aldığını ifade eder. Sûfiler aleyhinde bulunan yalancı ve câhillerin maksadı aşan yorumlarını reddeder. Bütün bunları yaparken tasavvuf konusunda ehliyetli ilim ehlinin kitabını incelediğini ve bizzat tasavvuf ehliyle görüşmek suretiyle görüşlerini *et-Ta'arruf* ta topladığını ifade eder. Eserin ilk dört bölümünde tasavvuf ve müntesipleri hakkında bilgi verirken, tasavvuf ıstılahlarıyla sûfilerin makamlarından bahsetmekte ve oldukça temkinli bir üslup kullanmaktadır. Hasan el-Başrî (ö. 110/728), Mâlik b. Dinar (ö. 131/748), Süfyan es-Şevrî (ö. 161/778), Fudayl b. İyâd (ö. 187/803) gibi devrin önemli hadîs âlimlerinin görüşlerine yer vermektedir.⁴³

İ'tikâdî hususlarda Hanefî ve Mâtûrîdî bir çizgi takip eden Kelâbâzî'nin, inanca yönelik vermiş olduğu bilgilerden *el-Fıkḥü'l-ekber* ile Nesefî akâidinden istifâde ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kelâbâzî, sünnet çizgisinde tasavvuf anlayışına itibar etmektedir. Bu sebeple ilim ehli tarafından “*et-Ta'arruf* olmasaydı, tasavvuf bilinmezdi”⁴⁴ şeklinde medhü senâ edilmiştir. “*et-Ta'arruf*’u ilk defa 1935 yılında Kahire’de yayımlayan A. John Arberry, ayrıca The Doctrine of The Sûfis adıyla İngilizce’ye çevirmiştir. *et-Ta'arruf* üzerine şerhler yazılmış ve erken dönemde Farsça’ya tercüme edilmiştir.”⁴⁵ Arberry’nin esere yazmış olduğu önsözü içine alan *et-Ta'arruf* tercümesini Süleyman Uludağ, Ömer b. Muhammed en-Nesefî’nin (ö. 537/1142) *Kitâbü'n fi mezâhibi'l-mutaşavvifa* ile *Akâid* risâlesi ve bazı tasavvufî kavramları da eklemek suretiyle Türkçemize kazandırmıştır.

Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*’unda âyet ve hadîslerden ilhâm almakta, sünnetin hayata geçirilmesini savunmaktadır. Onun temas ettiği ana ilke ahlâk konularıdır. Nefsin hallerini inceler. Aklın ışığında âyet ve hadîsleri görüşlerine delil alır. Kelâbâzî, yaşadığı dönemin karakteristik özelliğini dikkate alarak Hanefî-Mâtûrîdî çizgide sünnetin ihyasına/daha iyi anlaşılmasına gayret etmektedir. Diğer eseri *Me'âni'l-ahbâr* daha ziyâde hadîsçi kimliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmasında o, tasavvufî görüşlerini hadîslerle temellendirmektedir.

2.2. *Me'âni'l-ahbâr (Bahru'l-fevâ'id)*⁴⁶

Kelâbâzî bu eserinde ibâdet, tasavvuf, ahlâk ve edeple ilgili 222 hadîse yer vermekte ve bunları şerh ederken 805 hadîsi ele almaktadır. Eserdeki 222 hadîsin 168’i Kütüb-i Tis’a müelliflerinin tahrîc ettiği hadîslerden oluşurken, geri kalanı ikinci derecedeki hadîs eserlerinde bulunmaktadır. Bilal Saklan eserde yer alan rivayetlerin tahlilini, Fikret Karapınar ise ilk 100 hadîsini tahrîc ve tahkikini yapmıştır. *Me'âni'l-ahbâr*’daki hadîslerin tamamına yakın

⁴³ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*: 20 vd.; Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*: 273-274.

⁴⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, 1: 419.

⁴⁵ Uludağ Süleyman, “Kelâbâzî Muhammed b. İbrahim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 25: 193.

⁴⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, 1: 225; Keḥḥâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 8: 212; Sezgin, Fuat, *Geschichte des arabischen Schrifttums* (GAS), (Leiden: Brill, 1967), 1: 175.

kısmı daha sonra *Kütü'l-Ḳulüb*, *İhyā'u 'ulūmī'd-dīn* ve diğer tasavvufî eserlerde yer almıştır. Fuat Sezgin, eserin 375/985 yılında telif edildiği kanaatindedir.⁴⁷

2.3 Diğer Eserleri

Kelābāzī'ye isnâd edilen çalışmaların adları dikkate alınırca hadîs ve tasavvuf ekseninde olduğu söylenebilir. Ancak *el-Erba 'un fi'l-ḥadîs*⁴⁸, *el-Eşfâ' ve'l-entâr*⁴⁹, *Emâlî fi'l-ḥadîs*⁵⁰, *Faşlî'l-ḥitâb*⁵¹, *Mu 'addilü's-şalât*⁵², *Maḳâlâtü's-Şüfyye*⁵³, *Şerefu'l-fakr ala'l-ğimâ*⁵⁴ gibi kaynaklarda zikredilen eserlerine günümüzde maalesef sahip değiliz.⁵⁵

3. Kelābāzī'de Hadîs Yorumu

Kelābāzī, Kur'ân ve hadîslerden çıkarttığı yorumlarıyla, dinin zâhir ve bâtın hükümleri olarak adlandırılan mânevî hayat tarzını tasavvuf adıyla incelemektedir. *et-Ta'arruf* ve *Meânî'l-ahbâr*'ında Hz. Peygamberin (a.s) uygulamalarından yola çıkarak hadîslerle temellendirdiği bazı görüşler bulunmaktadır. Bu yönüyle o, İslâm düşüncesine hadîslerle ışık tutan erken dönem muhaddis sûfîlerinden kabul edilir.

Kelābāzī, aslında “Selef” akîdesine sahiptir. Ancak buradaki selef kavramı, başta sahâbe olmak üzere onları takip eden neslin hayat tarzını esas alan anlayışla sınırlıdır. Selef anlayışında görüşlerin mutlaka bir nâssa dayanması gerektiğinden Kelābāzī, hadîslerin veya âyetlerin bir kısmından istidlâl yapmak suretiyle tasavvuf anlayışını desteklemektedir. Hadîsleri yorumlarken parça halde yorum yapmakta yani bir kelimeyi açıklamakla yetindiği görülmektedir. Bu bakımdan özellikle *Meânî'l-ahbâr*'ında alışageldik bir hadîs şerh metodu görülmez. Temel hedefi tasavvufa dair açıklama yapmaktır. Özellikle i'tikâd ve kelâma dair konularda Mu'tezile'yi tenkîd etmektedir.

Rivâyet döneminin en önemli özelliği, hadîsi isnâdıyla zikretmektir. Bu durum, Kelābāzī için de önemli bir ayrıcalıktır. Zira ehli tasavvuf, mâna ile rivâyeti daha ziyâde tercih eder. Kelābāzī, önce hadîsi ele almakla deyim yerindeyse eserin güvenilirliğini öne çıkartmaya gayret etmiştir. Bu durum, Kelābāzī'nin önce muhaddis kimliğiyle kendini takdîm etmesi şeklinde yorumlanabilir.

⁴⁷ Sezgin, *GAS*, I: 175.

⁴⁸ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, 1: 1; Keḥḥâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 8: 212, 222.

⁴⁹ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, 1: 181; Keḥḥâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 8: 212.

⁵⁰ Keḥḥâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 8: 212.

⁵¹ Keḥḥâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 8: 212.

⁵² Bağdatlı, İsmâil Paşa Muḥammed Emin b. Mîr Selim el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-'arifîn, esmâ'ü'l-müellifîn ve aşarü'l-muşannifîn*, (İstanbul: Vekâletü'l-me'ârifî'l-celîle, 1370/1951), 1: 6; Sezgin, *GAS*, 1: 668.

⁵³ İbn Teymiyye, Taḳıyyüddîn Ebu'l-'Abbas Ahmed b. 'Abdilhalîm, *Mecmûul-Fetâvâ*, thk. 'Abdurrahmân b. Muḥammed b. Kâsım, (Medîne: Mecmau'l-Melik Fehd, 1416/1995), 6: 522.

⁵⁴ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, 2: 1046; Bağdatlı, *Hedîyyetü'l-'arifîn*, 1: 6; Keḥḥâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1: 105.

⁵⁵ Uludağ, “Kelābāzî Muhammed b. İbrahim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25: 193.

Meāni'l-ahbār adlı eseri, Hicri IV. Asrın karakteristik bir çalışmasıdır. Kelābāzī, bu dönemde tasavvufu sünnete dayandırma gayretiyle Sünnî bir çizgide tasavvufu canlandırmayı gaye edinmektedir. Zira hicri II. Asırda Abbâsî yönetiminin etkisiyle yayılan Mu'tezile mezhebi, bu asırda nüfuzunu kaybetmiş ve buna mukâbil Eş'arî (ö. 324/936) ve Mâtûrîdî (ö. 333/944) ile başlayan selef yaklaşımı "Ehl-i Sünnet" savunusuyla İslâm toplumunda yükselişe geçmiştir. Bu bakımdan Kelābāzī'nin, *Meāni'l-ahbār* eseriyle dönemin aklî ve naklî yaklaşımlarını (Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadîs) mezceden bir metot kullandığı ve dönemin hadîs anlayışına ışık tuttuğu söylenebilir. Zira sünnî tasavvufu izah etmeyi temel ilke kabul eden Kelābāzī'nin,⁵⁶ aslında hadîs yorumu yaptığını söylemek bu kanaatimizi doğrular niteliktedir.

Bu bağlamda Kelābāzī'nin hadîs anlayışı ve yorumuna bir nebze ışık tutabilmek için üç örneği aşağıda incelemek isteriz. Bu örneklerin tercih edilme sebebi, ehl-i tasavvufun görüşlerine ışık tutacak temel konuları ihtivâ ediyor olmasıdır. Meselâ "*Bana Dünyadan Üç Şey Sevdirdi Hadisi*", muhabbet konusunu ele almakta ve hakiki sevgiye/sevgiliye işaret ediyor olabileceği düşüncesidir. Zira bir sūfî için ulaşması gereken gaye, dünyevî/süflî işler değildir. İkinci örnek "*Üç Şey Âdemoğlunun Saadetinden, Üç Şey de Onun Talipsizliğindedir*" rivâyetidir. Bu hadîste Kelābāzī'nin dünya ve âhîret saâdetini nasıl anlayıp hadîsle bütünleştirdiği ve kadına bakış açısı önemlidir. Son örnek ise tasavvufta önemli bir konu olan kalp ve kalbin tasfiyesi ile alakalı "*Bazen Kalbime Gaflet Çöker ve Ben Allah'a Günde Yüz Defa İstiğfar Ederim*" hadisidir.

3.1 Birinci Örnek: "*Bana Dünyadan Üç Şey Sevdirdi*" Hadisi

Kelābāzī⁵⁷ bu rivâyeti üç ayrı hocası Ebu'l-Faḍl Muhammed b. Ḥâtîm b. el-Heysem, Ebû Ca'fer Muhammed b. Bahîr b. Ḥâtîm ve Ebû 'Amr Muhammed b. Maḥled el-Ḥadramî el-Basrî'den tahvîl (ح) kaydıyla almaktadır. Hadîsi Sellâm Ebu'l-Münzîr> Sâbit el-Bünânî tarîkiyle Enes b. Mâlik'e isnâd ederek kitabına almıştır. Bu tarîk, aynı zamanda Nesâî⁵⁸ ile Ahmed b. Hanbel'in⁵⁹ hadîsi naklettiği sened olup hadîsin metni şöyledir: *إِنَّمَا حُبِّبَ إِلَيَّ مِنَ الدُّنْيَا إِثْمًا حُبِّبَ إِلَيَّ مِنَ الدُّنْيَا* "Bana dünyadan üç şey sevdirdi: Güzel koku, kadın ve gözümün nuru namaz." Kelābāzī bu hadîsi şöyle yorumlamaktadır:

"Hz. Peygamberin (a.s) sözünün anlamının (مِنَ الدُّنْيَا فِي الدُّنْيَا) şeklinde olması caizdir. Burada (من), (في) anlamındadır. O zaman manası, şu dünyada bulunduğum sürece bana sevdirdi demek olur. Üç şey de dünyada mevcut olandır. Dünyadan bir bölüm/parça değildir. Hz. Peygamberden gelen bu kelâm, bu dünyada bana sevdirdi olursa, Allah'a kulluk etmekte en tamam/kâmil bir söz olmazdı. Çünkü kulluğun esası ve kulluk hallerinin devam etmesi iki esasa bağlıdır: Birincisi Allah'ın kadrini yüceltmek, diğeri ise Allah'ın kullarına güzel muâmelede bulunmaktır. Hz. Peygamber (a.s) bu ifadesinde iki özelliğin tamamının kendisine

⁵⁶ Kelābāzī, *et-Ta'arruf*: 20.

⁵⁷ Kelābāzī, *Baḥru'l-Fevâid*: 25, 28.

⁵⁸ Nesâî, "İşretü'n-nisâ", 10.

⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3: 128; 199, 285.

sevdirdiğinden bahsetmemiştir. Çünkü namaz, Allah Teâlâ'nın kadrini yüceltmek için dinin en kapsayıcı hasletlerindedir. Allah Teâlâ'nın celâl vasfına delâlet eden en önemli işarettir. Namazın başı bâtin ve zâhirde temizlik (tahâret) hâlidir. Sonra niyet gelir. Niyetle gizlilik yok edilir. Böylece Allah'tan başkasına değil sırf Allah'a yönelmek ve O'na teveccüh etmek kast edilir. Sonra daha elleri bağlamadan 'Allâhu Ekber' diyerek tekbir getirilir. İşte bu tekbir, Allah Teâlâ'nın kadrini yüceltmekte nihâî noktadır. Sonra Allah'tan başka hiçbir şeyin zikriyle lekelenmeyen ilk senâ lafzı gelir. Bu ise '*Sübḥâneke Allâbümmе ve biḥamdik*' lafzıyla başlar ve '*Lâilâhe gayruk*' diye biter. Daha sonra Allah'ın kelâmı okunur. Bunun dışında artık kıyâmda durulmaz. Böylece heybet, ḥuşû', iclâl ve ta'zîm kontrol altına alınmış olur. Bunun akabinde fiil ve hareket olarak Allah Teâlâ'yı ta'zîm etmek gerekir ki bu, rükû' ve secde hâlindeyken tam bir teslimiyetle Allah'ı tenzîh etmek, O'nu yücelterek '*Sübḥâne rabbiyel azîm*', '*Sübḥâne rabbiyel lâ*' diyerek tesbîh etmektir. Her defasında tekbir getirilir. İşte bu hasletler, ibadetlerin en güzeli namazdır. Başka hiçbir ibâdetde yoktur. Bu sebeple Hz. Peygamberin (a.s) bu hadîste '*gözümün nuru namaz*' ifadesi, Allah Teâlâ'nın kadrini yüceltmekten başka bir şey değildir.⁶⁰

Dikkat edileceği üzere örnek aldığımız mezkûr hadîsin yorumunda Kelâbâzî'nin aklî ve naklî yaklaşımları dikkat çekmektedir. Bu sebeple o, dönemin Ehl-i Re'î ve Ehl-i Hadîs anlayışını mezceden bir metotla dönemin hadîsçiliğine ışık tutmaktadır. Nitekim aynı hadîsin devamında Kelâbâzî, Allah'ın yarattıklarına iyi muâmelede bulunmayı, onların hakkını vermek ve kendinden vazgeçip Allah'ın yarattıklarının hoşlandığı şeyler için gayret etmek olarak değerlendirdiği görülmektedir. Kelâbâzî buradan yola çıkarak –hadîsin diğer kısmıyla alâkalı- güzel koku ve kadın arasında irtibat kurmaktadır. Ona göre güzel koku, Allah'ın yarattıklarının hoşuna gider ve onları rahatlatır. Hz. Peygamber (a.s) meleklerin hakkını ifâ etmek ve kendisinden ferâgat ederek onlara iyi muâmelede bulunmak için güzel kokuyu sevmektedir. Bu değerlendirmeyi yaptıktan sonra Kelâbâzî, görüşlerini sahâbe kavliyle temellendirir. Enes b. Mâlik'in şu ifadesiyle istiḥâdda bulunur:⁶¹ '*Resûlullah'ın (a.s) elinden daha yumuşak ne bir yün kumaşa ne de bir ipeğe hayâtımda dokunmadım. Resûlullah'ın (a.s) kokusundan daha güzel kokan misk veya anber olsun hiçbir kokuyu koklamadım.*'⁶²

Kelâbâzî'ye göre "Bu hadîste kulluğun esası olarak zikredilen iki hasletten biri diğerinden daha üstündür. Üstün olan, Allah'ın kadrini yüceltmektir. Bunun için gözün nuru oluncaya kadar kul, Allah'a karşı muhabbetini büyütmelidir. Bu sebeple gözün nuru, sevgide en son noktadır. Bunun anlamı dünyada/dünyanızda bana Allah'a kulluktan başka bir şey sevdirilmedi demektir. Dolayısıyla hadîs, Hz. Peygamberin (a.s) şu dünya hayatına itibâr etmediğine ve onun gözünde dünyanın –hakîkatte- hiçbir lezzetinin olmadığına işaret etmektedir. Dünyada Hz. Peygambere (a.s) sevdiren tek şey sadece Allah Teâlâ'dır."⁶³ Kelâbâzî'nin bu ifadelerinden, ilim diliyle açıklanması mümkün olacak şekilde tasavvuf

⁶⁰ Kelâbâzî, *Baḥru'l-Fevâid*: 25.

⁶¹ Kelâbâzî, *Baḥru'l-Fevâid*: 25.

⁶² Buḥârî, "Şavm", 53; "Menâkıb", 23; Müslim, "Feḍâil", 82.

⁶³ Kelâbâzî, *Baḥru'l-Fevâid*: 25.

düşüncesini hadislerle temellendirmeyi esas aldığı ve aşırı yorumlara girmediği sonucu çıkartılabilir.

3.2 İkinci Örnek: “Üç Şey Âdemoğlunun Saâdetinden, Üç Şey de Onun Talihsizliğindedir” Hadisi

Kelâbâzî'nin görüşlerini hadislerle temellendirip hadis yorumlarına yer verdiği eseri *Meâni'l-ahbâr (Hadislerin Manaları/Yorumları)* isminde isimlendirilmesi son derece ilginçtir. Zira “Meânî”⁶⁴, Arap dili ve belâgatinde bir ilim dalıdır. Meânî, sözün açıklık ve kapalılık bakımından birbirinden farklı anlatım şekillerini konu edinir. Kelimenin etimolojisi ile alakalıdır. Tefsir ve te'vîl yapmayı gerektirir. Aynı esere *Bahru'l-Fevâid (Faydalı Bilgiler Denizi)* denilmesi de dikkat çeker. Bu isimlendirmeye, yaşadığı dönemde bir eserin “Fevâid” özelliği taşımaya dikkat çekmesi mümkün görülebilir. Çünkü Fevâid hadis ilminde “Bir konuya dair faydalı bilgileri toplayan kitap”⁶⁵ manasında kullanılır. Kelâbâzî devrinde bu tür isimlerle yazılmış birçok eser bulunmaktadır. Özellikle hadis âlimleri “Fevâid” ile daha çok ferd ve garîb rivayetleri toplayan eserleri kast etmektedir. Dolayısıyla bir hadîs, birçok sağlam senedle nakledilse bile onun bir başka zayıf tarikle rivâyet edilmesi bazı muhaddislerin ilgisini çekmiş ve bu tür rivâyetler çoğu küçük hacimli fevâidlerde bir araya getirilmiştir.

Kelâbâzî'nin Hâtim b. Akîl, Yahya b. İsmail, Himmânî ve 'Abdülâziz b. Muhammed adlı hocalarından tahvîl şerhiyle tahrîc ettiği Muhammed b. Ebî Humejd > İsmail b. Muhammed'in babası ve dedesinden sahâbî Sa' d b. Mâlik tarikiyle naklettiği şu hadîs burada örnek olarak zikredilebilir:

سَعَادَةٌ لِابْنِ آدَمَ ثَلَاثَةٌ، وَشَقَاوَةٌ لِابْنِ آدَمَ ثَلَاثَةٌ، فَمِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ: الْمَرْأَةُ الصَّالِحَةُ، وَالْمَسْكَنُ الْوَاسِعُ، وَالْمَرْكَبُ الصَّالِحُ، وَشَقَاوَةُ ابْنِ آدَمَ: الْمَرْأَةُ السُّوءُ، وَالْمَسْكَنُ السُّوءُ، وَالْمَرْكَبُ السُّوءُ “Üç şey Âdemoğlunun saadetinden üç şey ise onun talihsizliğindedir. Geniş ev, iyi binek ve sâliha kadın âdemoğlunun saâdet kaynağıdır. Kötü ev, kötü binit ve kötü kadın da onun talihsizliğindedir.”⁶⁶

Kelâbâzî'ye göre “Burada kast edilen dünya saâdetidir. Âhiret mutluluğu değildir. Çünkü saâdet iki türdür. Biri mutlak diğeri de mukayyedir. Mutlak olan, din ve dünya saâdetidir. Mukayyed olan sadece dünya saâdetidir. Sınırlandırılmış (Mukayyed) olan, bu dünya saâdetidir. Hadîste bahsedilen de budur. Çünkü sâliha bir eş, geniş bir ev ve iyi bir binitle kişinin dünya hayatı güzelleşir. Ölüm sonrası hayat için de mutluluk getirir. Çünkü kul, bunlarla yüksek mertebelere kavuşur. Zikredilen üç özellik bedenlerin rahatlamasına, dünya

⁶⁴ Durmuş, İsmail, “Meânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28: 204.

⁶⁵ Kandemir, M. Yaşar, “Fevâid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12: 500.

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1: 168; Hâkim Nişâbûrî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed, *el-Müstedrek 'ala's-Sahîhayn*, thk. Mustafâ 'Abdülkâdir 'Atâ, 1. Baskı. 4 Cilt: (Beyrût. Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 2: 157 (2640). Hâkim'in tahrîc ettiği hadîsin sahâbî râvîsi ile Kelâbâzî'nin kitabına aldığı rivâyetin sahâbî râvîsi aynıdır. Zehebî, hadîsi *Telhîs*'inde tashîh etmektedir.

hayatından istifâde etmeye sebep olur. Dinî açıdan saâdet ehli ve Allah'ın sâlih kullarında bunların hiç biri olmayabilir.”⁶⁷

Kelâbâzî'ye göre⁶⁸, “Mezkûr hadîste ثَلَاثَةٌ لِّإِبْنِ آدَمَ شَقَاوَةٌ لِأَبْنِ آدَمَ “Âdemoğlunun üç talihsizliği” diyerek zikredilen şekâvet kelimesi, kişinin yorgunluğu anlamına gelir. Aynı kökten türetilen mutsuz olursun anlamındaki (تَشَقَّى) kelimesinden yola çıkarak Kelâbâzî, şu ayetle istişhâd etmektedir: *فَقُلْنَا يَا آدَمُ إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَّكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكَمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشَقَّى* *Biç de şöyle dedik: 'Ey Âdem! Şüphesiz bu (İblis), sen ve eşin için bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra mutsuz olursun.*”⁶⁹

Kelâbâzî'ye göre “Kötü kadın, kötü binit ve dar ev insanı yorar. Fakat mutlu olanların çoğu, bu yorgunluğa katlanan kimselerdir. Bu yorgunluktan uzak olanlar mutlu olamazlar. Çünkü Hz. Peygamber (a.s) *‘En şiddetli musâbetler peygamberlere, sonra onların emsâllerine ve daha sonra (derece bakımından onlara en yakın bulunan) emsâllerine gelir.*”⁷⁰ buyurmuştur. Nûh ve Lût Peygamberlerin (a.s) eşleri kavmin en şerlileri olmalarına rağmen onlar, yaşadıkları topluluğun en mutlu kimseleriydi. Fîr 'avun, kavminin en şerlisi iken mümin eşi (Âsiye) en mutlu kimseydi. Hz. Mûsa'nın da (a.s) hayatı sıkıntılar içinde geçmişti. Hz. Peygamber (a.s), bu hadîsinde din ve dünyayı içine alan bir saâdete değil, dünya saâdeti olan sınırlı (mukayyed) bir saâdete işaret etmektedir.”⁷¹

3.3 Üçüncü Örnek: “Bazen Kalbime Gaflet Çöker ve Ben Allah'a Günde Yüz Defa İstiğfâr Ederim” Hadisi

Kelâbâzî'nin; Hâtîm b. Akîl > Yahya b. İsmail > Yahya el-Hımmâmî > Abbâd b. Zeyd > Sâbit el-Bünânî > Ebu Bürde > el-Eğarr el-Müzenî tarîkiyle tahrîc ettiği hadîs şöyledir: *إِنَّهُ لَيَعَانُ عَلَى قَلْبِي، فَاسْتَعْفِرُ اللَّهَ تَعَالَى فِي كُلِّ يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ يَوْمَ يَخْرُجُ مِنْ بَيْتِي* “Gerçek şu ki, kalbime (bazen) gaflet çöker ve ben Allah'a günde yüz defa istiğfâr ederim.”⁷²

Kelâbâzî'ye göre “Bu hadiste gaflet, kalbi kaplayan bir şeydir. Bazı örtüler/engeller, kalbi kaplayıp örter; ancak kalbin görmesine engel olmaz. Çünkü gaflet, havada görünen ince bir sise benzer. Gözü tamamen örtmez. Resûlullah (a.s), bu hadîsinde kalbini kaplayan bir hâlden bahsetmiş ve günde yüz defa istiğfâr ettiğini beyan etmiştir. Bazı sûfiler bu hadîs hakkında fikir beyan etmişler; kimisi bu hâlin örttüğü kişilerin alçaldığını söylemiş ve bazı örtülere/hicaplara işaret etmişlerdir. Onlara göre bu, herhangi bir örtüdür. Ancak bazıları böylesi bir durumun Hz. Peygamber (a.s) için söz konusu olamayacağı kanâatindedir. Hatta Hz. Peygamberin (a.s) bulunduğu halden daha yüce olanına vâkîf olduğunu söylemektedirler.

⁶⁷ Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*: 48.

⁶⁸ Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*: 48.

⁶⁹ et-Tâhâ, 20/117.

⁷⁰ Buḥârî, “Merḍâ”, 3; Tirmizî, “Zühd”, 57; İbn Mâce, “Fiten”, 23.

⁷¹ Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*: 48.

⁷² Müslim, “Zikir”, 41; Ebû Dâvûd, “Vîtir”, 26; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6: 260.

Hâlbuki Nebî (a.s), bir derece yükseldiğinde Allah Teâlâ'nın hakkını yerine getirmekte kendisinin ihmalkârlık ettiğini düşünebilir. Böylece istiğfâr etmesi gerekip ayıplarının farkına varabilir. Çünkü Nebî (a.s), bu konuda çok hassastır. İstiğfârı çokça tekrar etmekte hatta öncelik göstermektedir. Çünkü nebîler, yaratılmışlar içinde Allah katında mertebesi en yüce, derecesi en âlî ve Allah'a en yakın olan kimselerdir.⁷³

Hadisi yorumlarken Kelâbâzî'nin aynı zamanda yukarıdaki görüşlerini birçok âyet ve hadisle temellendirdiği görülmektedir. Ona göre “Kur’ân’da zikredilen ‘*Ashâbu'l-Yemîn*’⁷⁴ ile ‘*Ashâbu’ş-Şimâl*’⁷⁵ insanların iki kısma ayrıldığına işaret etmektedir ve Allah Teâlâ şöyle buyurur: ‘*Ey insanlar! Şüpheli yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık.*’⁷⁶ Hz. Peygamber (a.s) ise şöyle ifade etmiştir: “*Allah Teâlâ insanları iki kısma ayırdı. Beni onların en hayırlı kısmından kıldı.*”⁷⁷ ‘*Ben sağcılardanım (Ashâbu'l-Yemîn). Sağcılardanım en hayırlıyım. Sonra Allah, beni onların en hayırlısı olan kabileye mensup kıldı.*”⁷⁸ ‘*Ben Âdemoğlunun en muttaki olanıyım. Allah katında en değerli olanıyım. Bunda övünme yoktur. Allah sonra kabileleri evlere böldü. Beni onların en hayırlısından kıldı.*”⁷⁹ Hz. Peygamber (a.s), bütün yaratılmışların en hayırlısıdır. İbn Abbas (r.a) buna işaret etmek üzere ‘*Allah Teâlâ, Resûlullah’ı (a.s) semâ ehline ve bütün peygamberlere üstün kılmıştır.*’⁸⁰ buyurmuştur.⁸¹

Kelâbâzî; mezkûr yerde görüşlerini ayet ve hadislerle temellendirirken nebîleri, yaratılmışlar içinde Allah katında mertebesi en yüce, derecesi en âlî ve Allah'a en yakın olan kimseler olarak yorumlar. Hz. Peygamber'in ev halkının önemine dikkat çeker. Bu görüşünü ‘*Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*’⁸² meâlindeki ayetle irtibatlandırır.

Kelâbâzî'ye göre “Hz. Peygamberin (a.s) her gün ve her saat derecesi yükselir. Mertebesi daha parlak hale gelir. Bu sebeple kalbini gaflet kapladığında aslında içini medhü senâ ve şeref kaplamış demektir. Onda en ufak bir kusur ve ayıp görülmez. Alçalma olmaz. Aksine mertebesi hep yükselir. Bu sıfatın nasıl olduğunu Allah'tan başka bilen olmaz. Öte yandan Hz. Peygamberin (a.s) kalbini kaplayan gaflet, insanların başına gelen hâdiselerle vaki 'olan fitneler de olabilir. Aldığı haberlerden dolayı onu üzen bir düşünce veya hatırına gelen bir şeyin olması mümkündür. Hatta böylesi bir durumda Allah Teâlâ, kullara şefkat etmesi

⁷³ Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*: 205.

⁷⁴ el-Vâkıa', 56/27.

⁷⁵ el-Vâkıa', 56/41.

⁷⁶ el-Hucurât, 49/13.

⁷⁷ Tirmizî, “Menâkıb”, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6: 166.

⁷⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdilmecid es-Silefî, (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, 1415/1994), 3: 56 (2674); 12: 103 (12604). Taberânî'nin tahrir etmiş olduğu her iki rivayet, Heysemî'ye göre zayıftır. Bkz. *Mecmau'ş-Şevâid*, thk. Hüsâmüddin el-Kudsî, Mektebetü'l-kudsî, (Kâhire: 1414/1994), 8: 215 (13822).

⁷⁹ Tirmizî, “Menâkıb”, 1; İbn Mâce, “Zühed”, 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1: 5, 285; 3: 244; 5: 137, 138.

⁸⁰ Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fađl, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, (Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000), 1: 193 (47).

⁸¹ Bkz. Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*: 205.

⁸² el-Ahızâb, 33/33.

için peygamberin kalbine gaflet yansıtabilir. Çünkü Hz. Peygamber (a.s), ashâbına şefkat ettiğinden onlardan gelen sıkıntıların kendisine ağır geldiğini gizlemiştir. Nitekim Hz. Peygamber (a.s), insanların yaptıklarına üzülmüş ve bu yüzden *‘Ben duamı, ümmetime şefâat etmek için âbiret gününe sakladım.’*⁸³ *‘Mahşerde bütün peygamberler nefsim nefsim derken ben; ümmetim, ümmetim diyeceğim.’*⁸⁴ buyurmuştur.⁸⁵

Kelâbâzî’ye göre “Hz. Peygamberin (a.s) kalbini hüznün kaplaması, sekînet olarak da yorumlanabilir. Nitekim Hz. Peygambere (a.s) sekînetin indirildiğine işâret eden âyetler bulunmaktadır: Örneğin; *‘Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, ‘Üzülmeye, çünkü Allah bizimle beraber’ diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve buzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğinizi birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı.’*⁸⁶ *‘O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, câbiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah da elçisine ve müminlere sükûnet ve güvenini indirdi.’*⁸⁷ Nebî (a.s) sekînetten sonra Allah’a kulluğunu ortaya koymak ve âcizliğini göstermek için de istiğfârda bulunmuş olabilir. Hz. Peygamberin (a.s) istiğfârı, kulluğuyla iftîhârın bir delilidir. Çünkü o, fakrını/muhtaçlığını ortaya koymak ve Allah’a muhtaçlığını göstererek kulluk vasıflarını Allah’a göstermeyi sevmiştir.”⁸⁸

Dikkat edileceği üzere Kelâbâzî, hadisleri yorumlarken âyet ve hadislerden (nâss) mümkün mertebe delilleri çoğaltma gayreti içindedir. Bu durum, görüşlerini âyet ve hadislerle temellendirmesi bakımından önem arz eder. Ancak o, nassı yorumlarken Sünnî çizgide bir üslûp takip etmekte, mutedil çizgide bulunmayı esas almaktadır. Dolayısıyla Kelâbâzî’nin, hadis yorumculuğu, felsefî yorumlardan uzaktır. Bazı sûfilerde görülen aşırı yorumlar onda görülmez.

Sonuç

Kelâbâzî, Sünnî ve sahîh tasavvufun öncülerindendir. Tasavvufla ilgili eseri hakkında “Ta ‘arruf olmasaydı, tasavvuf olmazdı” denilmiş ve kendisinden sonraki mutasavvıflara bu çalışma kaynaklık etmiştir. Muhaddisten ziyâde sûfî kimliğiyle meşhur olmuştur. Kelâbâzî, *et-Ta ‘arruf* ve *Meâni’l-ahbâr* adlı eserlerinde temelde ahlâkı onu edinmiştir. Konuları ele alırken devrin tasavvufî bakış açısıyla yaklaşır. Buna göre yorumlar getirir. Ancak o, aynı zamanda bir muhaddistir. Zira görüşlerini temellendirdiği konularda sıkça âyet ve hadislerle istişhâd etmektedir. Ayrıca hadisleri senedleriyle birlikte verir. Bu durum, ilk dönem muhaddis sûfilerin karakteristik bir özelliğidir.

Kelâbâzî hadîs metnini incelerken dengeyi gözetmektedir. Eleştiri yaptığı fırkaları değil, doğrudan onların fikirlerini hedef almaktadır. Bu nedenle Sünnîliğin dışında kalan mezhep ve bunların mensuplarından isim olarak bahsetmez. İnanıldığı doğruları âyet ve hadislerden

⁸³ Buḥârî, “Deavât”, 1; “Tevḥîd”, 31; Müslim, “İmân”, 334,335.

⁸⁴ Buḥârî, “Tevḥîd”, 36; “Tefsîrül-Kur’ân”, 5; Müslim, “İmân”, 326,327; Tirmizî, “Kıyâme”, 10.

⁸⁵ Bkz. Kelâbâzî, *Baḥru’l-Fevâid*: 206.

⁸⁶ et-Tevbe, 9/40.

⁸⁷ el-Fetiḥ 48/26.

⁸⁸ Bkz. Kelâbâzî, *Baḥru’l-Fevâid*: 208.

istinbât ettiği hükümlerle/delillerle ortaya koymaya çalışır. Birçok sūfînin i'tibâr ettiği ve tasavvufta geniş bir yer tutan keşif ve ilhâma dayalı yorumlar yapmaz. Bu yönüyle özellikle *Meâni'l-ahbâr* adlı hadîs çalışması, muhaddîs sūfî kimliğe sahip müellifin hadîs şerhinde gösterdiği farklı ve orijinal yorumlarıyla önem arz etmektedir.

Hicrî 4. Asır tasavvuf anlayışına kaynaklık eden hadîslerin tesbîti ve bu hadîslerin tasavvufî kavramlara ne şekilde kaynaklık ettiğine işaret etmesi yönüyle Kelâbâzî, önemli bir hadîs yorumcusudur. Bu bakımdan Kelâbâzî'nin, hadîs-tasavvuf bütünlüğü içinde “sünnet yorumculuğu” daha geniş bir çalışmaya konu edilmelidir.

Kaynakça

- BAGDATLI, İsmâil Paşa Muḥammed Emin b. Mîr Selim el-Bâbânî (ö. 1399/1920). *Hediyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-muşannifîn*. 2 Cilt: İstanbul: Vekâletü'l-me'ârifî'l-celîle. 1370/1951.
- DÂRİMÎ, Ebû Muḥammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Faḍl (ö. 255/869). *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 1. Baskı. 4 Cilt: Riyâd. Dâru'l-Mugnî. 1412/2000.
- DEMİRCİ, Mehmet. "Muḥammed b. Faḍl el-Belḥî". Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 30: 529. İstanbul: TDV Yayınları. 2005.
- DURMUŞ, İsmâil. "Me'ânî". Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 28: 204-206. İstanbul: TDV Yayınları. 2003.
- FETTÂH, İrfan 'Abdülhamîd. "Eş'âri Ebu'l-Ḥasan". Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 11: 444-447. Ankara: TDV Yayınları. 1995.
- HÂKİM NİŞÂBÜRÎ, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. 'Abdillâh b. Muḥammed (ö. 405/1014). *el-Müstedrek 'ala's-Sahîḥayn*. thk. Mustafâ 'Abdülkâdir 'Atâ. 1. Baskı. 4 Cilt: Beyrût. Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye. 1411/1990.
- ḤAṬİB BAĞDÂDÎ, Ebübekir Aḥmed b. 'Alî b. Sâbit (ö. 463/1072). *Târîḫü Bağdâd*. thk. Mustafâ Abdülkâdir 'Atâ. 24 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye. 1417/1997.
- ḤAṬİB BAĞDÂDÎ, Ebübekir Aḥmed b. 'Alî b. Sâbit (ö. 463/1072). *Takyidü'l-İlim*. thk. Yusuf el-Üş. Beyrût: İhyâ's-sünne. 1369/1949.
- HEYSEMÎ, Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân (ö. 807/1405). *Mecmau'z-zevâid*. thk. Hüsâmüddîn el-Ḳudsî. 10 Cilt. Ḳahire: Mektebetü'l-Ḳudsî. (1414/1994).
- İBN CEMÂ'A, Ebû 'Abdillâh Bedrüddîn Muḥammed b. İbrâhîm b. Şa'dillâh el-Kinânî el-Ḥamevî (ö. 733/1333). *el-Menbelü'r-revî fî Muḥtasarı 'Ulûmî'l-hadis*. thk. Muḥyiddîn 'Abdurrahmân Ramaḍân. 2. Baskı. Dımaşq: Dâru'l-fikr. 1406/1985.
- İBN ḤALLİKÂN, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 681/1282). *Vefayâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-ze'mân*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Dâru Sâdır, Beyrût. 1415/1994.
- İBN ḤUZEYME, Ebû Bekr Muḥammed b. İshâk es-Sülemî en-Nisâbüri (ö. 311/924). *es-Sahîḥ*. thk. Muḥammed Mustafâ el-'Azamî. 2. Baskı. 2 Cilt: el-Mektebü'l-İslâmî. Beyrût. 1424/2993.
- İBN ḲUTEYBE, Ebû Muḥammed 'Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (ö. 276/889). *Te'vilü muḥtelifi'l-hadis*. 2. Baskı. Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî. 1419/1999.
- İBN MANZUR, Ebû'l-Faḍl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), *Lisânu'l-arab*. 3. Baskı. Beyrût: Dâru Sâdır. 1414/1994.
- İBN TEYMİYYE, Taḳıyyüddîn Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. 'Abdilhalîm (ö. 728/1328). *Mecmüül-Fetâvâ*, thk. 'Abdurrahmân b. Muḥammed b. Kâsim. Medîne Mecmau'l-Melik Fehd. 1416/1995.
- KANDEMİR, M. Yaşar. "Fevâid". Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 12: 500-501. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- KARAPINAR, Fikret. "Ebû Bekir Muhammed b. İshâk el-Kelabâzî'nin (v. 380/990) "Miftâhu Ma'ânî'l-Abbâr Adh Eserinin İlk 80 Vırağının Tabkik ve Tabrici". Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: 1999.
- KÂTİB ÇELEBÎ, Ebû'l-Hâc Mustafa b. Abdillâh el-Ḳuştaṅṅînî (ö. 1067/1656). *Keşfü'z-Zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. 4 Cilt. Bağdâd: Mektebetü'l-muşennâ, 1360/1941.
- KEHĦÂLE, Ömer b. Rıdâ b. Muḥammed Râğib b. 'Abdilganî ed-Dımaşkı (ö.1408/1987), *Mu'cemü'l-müellifîn Terâcimü muşannifi'l-kütübî'l-'Arabîyye*. 13 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâ't-türâşî'l-'arabî. trs.
- KELÂBÂZÎ, Ebû Bekr Muḥammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'küb el-Buḥârî (ö. 380/990). *et-Ta'arruf li-mezhbebi ehlî't-Taşavvuf*. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye. trs.

KELĀBĀZĪ, Ebū Bekr Muḥammed b. Ebū İshāq İbrāhīm b. Ya kūb el-Buḥārī (ö. 380/990). *Baḥru'l-fevāid (Me'āni'l-ahbār)*. thk. Muḥammed Ḥasen Muḥammed Ḥasen İsmāil. 1. Baskı. Beyrūt: Dāru'l-kütübü'l- 'ilmiyye. 1420/1999.

LEKNEVĪ, Ebu'l-Ḥasenāt Muḥammed Abdülḥay b. Muḥammed 'Abdilhalīm b. Muḥammed Emīnillāh (ö. 1304/1886). *Fevāidü'l-behiyye*, ta'lik: es-Seyyid Muḥammed Bedrüddīn Ebū Firās. 1. Baskı. Mısır: Matba'atü's-Se'āde. 1324/1906.

NESĀĪ, Ebū 'Abdirrahmān Aḥmed b. Şu'ayb b. Alī (ö. 303/915). *es-Sünenü'l-kübrā*. thk. Ḥasen 'Abdülmün'im Şiblī. 1. Baskı. 10 Cilt. Beyrūt: Müessesetü'r-Risāle. 1421/2001.

ÖTELEŞ, Zeliha, "Kelābāzī'nin Baḥru'l-Fevāid/Me'āni'l-Ahbār İsimli Eserinde Temel Tasavvufî Kavramlar", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 11 (2017): 59 - 72.

SA DĪ, Hammād b. Muḥammed el-Ensārī el-Ḥazrecī (ö. 1418/1997). *Ebu'l-Ḥasen el-Eş'arī*. Medīne: el-Cāmi'atü'l-İslāmiyye. 1394/1974.

SAKLAN, Bilal, *Ebübekir Muḥammed el-Kelābāzī ve Me'āni'l-Ahbār*. Konya: Yayınlanmamış Doktora Çalışması. Selçuk Üniversitesi. 1991.

SEZGİN, Fuat, *Geschichte des arabischen Schrifttums* (GAS). 2 Cilt. Leiden: Brill, 1967. (*Tārīḫü't-türāsi'l-'arabi*. el-Memleketü'l-'arabiyye: Vizāretü't-ta'līmi'l-'ālī Cāmi'atü'l-İmām Muḥammed b. Suüd el-İslāmiyye. 1983).

ṬABERĀNĪ, *Ebü'l-Kāsim Süleymān b. Aḥmed b. Eyyūb* (ö. 360/971). *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdī b. Abdilmecid es-Silefī. 2. Baskı. 25 Cilt. Mektebetü İbn Teymiye, Ḳāhire: 1415/1994.

ULUDAĞ, Süleyman, "Kelābāzī Muḥammed b. İbrāhīm"., Diyanet İslām Ansiklopedisi. 25: 192-193. İstanbul. TDV Yayınları. 2002.

ULUDAĞ, Süleyman, *Doğuş Devrinde Taşavvuf (Ta'arruf)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.1979. 1. Baskı.

ZEHĒBĪ, Ebū Abdillāh Şemsüddīn Muḥammed b. Aḥmed (ö. 748/1347). *Siyeru 'alāmi'n-nübelā*, thk. Şu'ayb el-Arnāūd. 2. Baskı. 15 Cilt. Müessesetü'r-Risāle, Beyrūt: 1405/1985.

ZİRĪKLĪ, Ḥayruddīn b. Maḥmūd b. Muḥammed 'Alī b. Fāris (ö. 1396/1976). *el-A'lam*, Dāru'l-İlim lilmelāyīn. 15. Baskı. 8 Cilt. Beyrūt: 1423/2002.